

Віктар Карамазай

1934–2023

У «Дзяльбе кабанчыка» па-мастацку жорстка і на дзіва наводна¹ з выдатным пранікненнем у матэрыял пастаўлена праблема... укаранёнасці чалавека ў жыцці — укаранёнасці маральнай, духоўнай у першую чаргу, праблема адвечнай спадчыннасці нашага чалавечага абавязку...

М. Стральцоў

ДЗЯЛЬБА КАБАНЧЫКА

Ад аўтобуса нага прыпынку Сцяпан не пайшоў на прасёлак, які кругам, паўз магільнік, вёў у вёску, а падаўся выганам, як бліжэй.

Таго выгану трыста крокаў, за ім — і матчын плот.

Нагою адкінуўшы ў плоце штыкеціну, якая вісела на адным цвіку, Сцяпан прасунуў у дзірку сумку, паставіў за плотам, за ёю бокам пралез сам. Штыкеціну прыладзіў на ранейшае месца, быццам веснікі² зачыніў.

Снегу і тут, у вёсцы, ані парушынкi, як усю дарогу ад Мінска, ні на выгане, ні ў садзе, хоць пара б ужо легчы. Падумаўшы гэтак, Сцяпан пастаяў пад яблынькаю, агледзеў, галаву задраўшы, чорнае голле, сумнае без лісця і яблыкаў, абвёў вачыма чорную, падшэрхлую, не сагрэтую снегам зямлю, па якой вецер расцягаў бuraе пакурчанае лісце, раскатаў дробныя гнілякі-яблыкі. Падышоў да старой грушы-вінёўкі. Яшчэ грушы віселі, вышэй — гусцей, ды буйныя, жаўтлява-зялёныя, нават лісце трымалася пажоўклае. Паставіўшы сумку на зямлю, Сцяпан падскочыў, груш не дастаў, але галіну зачапіў — дажджом сыпанулі.

Падабраўшы з зямлі ладную, у руцэ ледзь месцілася, самую жоўтую грушу, кусануў, але ні грама не адкусіў — камень каменем. Сок, праўда, лінуў салодкі. Паглядзеў на яе, падзівіўся, падкінуў у руцэ і схаваў, пашкадаваўшы выкідаць, у кішэню.

¹ *Наводна* — наглядна, відавочна, адчувальна.

² *Веснікі (весніцы)* — вароты.

Каля хлява, як заўсёды, прывітаў Арсік: выскачыў з будкі, звякаючы ланцугом, стаў на заднія лапы, прарэднімі гроб у паветры, нібы плывец у вадзе, цягнуўся мордаю да Сцяпана, вёрткім пушыстым хвостом, чорным, як увесь сам, меў зямлю. Сцяпан прысеў ля сабакі, малога, хоць ужо старога — парода такая, — абержуч узяў галаву, лагодна, нібы вінаваты, глядзеў у адданыя сабачыя вочы.

— Ну што? Без мяне тут сумуеш? — Сабака аж калаціўся ад радасці, цёплым языком лізаў рукі, а Сцяпан яго адпыхваў. — Ды пачакай! Вось... прывёз і табе.

З кішэні балонневай курткі выцягнуў кулёк, разгарнуў на каленне газетную паперу — падняў над сабакам вараную, са сваёй рабочай сталоўкі, рыбіну.

Сабака падскочыў, схапіў гасцінец і павалок у будку.

Маці выйшла з хаты. Два пустыя вядры ў руцэ — ішла па вадку. Сына заўважыла — спынілася пад акном. У рыжым, старым, кругом палатаным кажусе, у шарсцяной хустцы, якую Сцяпан купляў у Мінску яшчэ да арміі.

— Ну што ты стаіш? — спытала зводдаль і замоўкла, адно вачыма лагодна ўсміхнулася, нібы казалася-клікала: ну падыдзі да мяне, сыноч...

Вёдры на зямлю паставіла, сама падышла.

Упартая стрыманасць у Сцяпанавай натуры змалку: руку падаў і больш — ані знаку, што рады сустрэчы з домам, з маці. Але гэта — адно першая хвіліна. Потым як глянуў маці ў вочы, малыя, нявінныя, нейкія галубіныя, з самотнай пякучай чырванню, у гусцейшых, як апошні раз, калі бачыліся, маршчынах, сэрца скранулася: сунуўся халодным носам у матчын твар, пацалаваў у шчаку. Ад непрывычкі засаромеўся сваіх раптоўных пачуццяў — адхінуўся, апусціў вочы, быццам не ведаў, як апраўдацца.

Маці сама знайшла словы, ціхія і простыя, нібы не заўважыла сынавай разгубленасці:

— Вось ты, Сцёпа, узяў мяне за руку, і яна ўжо заныла. — Левай памацала правую, пад локцем. — Сёння ноччу была аднялася. Я і ў хустку ўкручвала, і шкіпінарам націрала.

— Да доктара ці хадзіла?

— А што доктар? Кажы, гэта ад нерваў. Ад сэрца. А калі так, то якое лячэнне?

— Як жа ты робіш? — паспачуваў Сцяпан.

— А так і раблю. Пасяджу, пастагну, крыху адпусціць. А пасля зноў. Добра, што прыехаў. А то б і не ведала, як з кабаном управіцца.

— Гэта мне Волька сказала, каб ехаў, што ты кабанчыка біць надумала. Учора б выехаў, ды рабіў позна, у другую змену. А сёння ў мяне выхадны. І заўтра.

— Волька ж прыедзе?

— Абяцала.

— А Вера? Яна ці ведае?

— Волька званіла.

— Каб хоць раз усе сабраліся. А то на Каляды вас не дачакаешся. Веру ад самай вясны не бачыла. Гразілася, што сенаваць прыедзе, і не прыехала. Забываеце на вёску, на матку.

Яна залыпала вачыма, і Сцяпан, ведаючы, якія лёгкія ў яе вочы на слёзы, паспяшаўся загаварыць пра іншае:

— Ідзем, кабана пакажаш.

Яна адчыніла хлеў, і цёплы, густы дух гною чухнуў у твар, выкаціўся на двор, а з двара святло ўкацілася ў хлеў, высветліла высокі груд саломы ад сцяны, пад страхой, сячкарню¹, нацярушаную пад ёю сечку, з другога боку — загарадзь, слупы і жэрдкі, паабгрызеныя кабанамі, закарэлыя. Кабаны совалі паміж жэрдкаў лычы, доўгія і шэрыя, нібы ў дзікоў, рохкалі, грызлі жэрдкі, варушачы ружовымі пятакамі, — прасілі есці...

— Ну... пайду па Лёніка.

Сцяпан выйшаў на вуліцу. За веснікамі пастаяў, агледзеўся. Вуліца была пустая: ні людзей, ні сабак, ніводнай жывой душы. Падумаў, што ўжо даўно не раніца, трэба спяшацца, але пачуў, як за спінаю звякнулі матчыны вёдры, — схамянуўся: трэба ж вады прынесці, каб маці хоць сёння не рвала хворыя рукі. Але яна ўжо заварочвала за хлеў, дзе калодзеж.

Вокны Лёнікавы на тым самым баку вуліцы, што і матчыны, праз тры двары. Сцяпан прасунуў руку між штыкецін, адкінуў зашчапку, прычыніў за сабою веснікі, па раўнюцім, з дошак, тратуарчыку прайшоў да новага ганка. Не спяшаючыся ў хату, агледзеўся, падзівіўся, як Лёнік, малады гаспадар, на якія тры гады старэйшы за Сцяпана, усё ля хаты давеў, панабудаваў хлевушкоў, нават лазенку. Без памочнікаў, сам. І цесля, і сталаяр.

¹ *Сячкарня* — прылада для драбнення саломы. Сечка — здробленая салома.

Ён і цяпер рабіў: стаяў пасярод сянец ля стала, на якім ляжала шкло, прымерваўся доўгай лінейкаю, трымаючы паміж пальцаў алмаз.

— Здароў, вечны тружанік! — прывеціў Сцяпан.

Той спадылба, праз бялявыя валасы, звешаныя на вочы, паглядзеў на госця, не адрываючы рук ад шкла і лінейкі, бадзёра, Сцяпану ў лад, адказаў:

— Прывет рабочаму класу!

Шаркнуў алмазам уздоўж лінейкі, пасунуў шкло на край стала, лёгенька разламаў напалам. Павярнуў другім бокам, зноў прыклаў лінейку, зноў шаркнуў — шкло хруснула, дзынкнула, вузкі пасак раўнятка адскочыў. І толькі цяпер Лёнік паклаў алмаз, падаў госцю руку.

— Пойдзем да мяне.

— А што ў цябе? Чарка? Скварка?

— Трэба кабана закалоць. Швайка ёсць?

Сусед змоўчаў, але па тым, як паглядзеў на свае брудныя штаны, на далоні, як зняў са сцяны старую фуфайку, ускінуў на плечы, як узяў з падаконніка кепку, хвастануў ёю па калене, выбіў пыл з пілавіннем, ускінуў на галаву, Сцяпан зразумеў, што Лёнік ужо збіраецца, без лішніх слоў. Тут жа, у сенцах, адчыніў дзверы ў клець, зайшоў туды, у цямноту, заляскатаў жалеззем, нештачка шукаў.

...Прынёс шыла не шыла, штых не штых, тую самую швайку, да белага бляску надраеную жывым свіным салам.

— Ох і даўно яна табе служыць!

— Каб жа мне аднаму. Усёй вёсцы. Хто кабана ні б'е, усе да мяне: дай, Лёнік, швайку. Вяртаюць — і свежы кавалак у прыдачу. Можна кабаноў не трымаць, швайка пракорміць.

Ён ужо выйшаў на двор, а Сцяпан не паспеў, затрымаўся ў сенцах, калі хатнія дзверы адчыніліся і на дзвярной ручцы, ухапіўшыся за яе абедзвюма рукамі, павіс Віця, шасцігадовы Лёнікаў атожылак¹, мурласенькі, як бацька, з абвіслымі ніжэй пупка штанамі...

— Здароў, дзядзька Сцяпан!

Дзе ж таму дзядзьку не запыніцца з пляменнікам? Запыніўся, а малы, доўга не думаючы, схапіў за руку, пацягнуў у хату, прыгаворваючы:

— Ідзі-ідзі, не ўпірайся.

¹ *Ато́жылак* — тут: сын.

Сцяпан малых любіў, з імі часам знаходзіў большае паразуменне, як з дарослымі, з імі ўдавалася па-людску пагаварыць, без хітрыкаў, хованак, і таму, можа, малыя да яго ліплі таксама. А з Віцём дружба асаблівая: нейкі ён не такі, як усе малыя. І сур'ёзны, часам, здаецца, мудры, нібы дзед, і смешны — душою з ім адпачнеш...

...Кабана вынеслі за хлеў, паклалі на чыстую саломку, у пашчу ўсунулі камень, як рабілі заўсёды перад смаленнем. Лёнік распаліў паяльную лямпу. Прынёс сваю і Сцяпан.

Маці прытарабаніла вялізны чыгун з цёплай вадою, вядро халоднай — абліць гарачыя кішкі, — чыстыя анучы, нажы.

Лёнік трымаў у кожнай руцэ па лямпе, двума слупамі агню зганяў поўсць, распаленую да чырвані, да залацізны, якая тут жа і гасла, асыпалася шэрым прысакам. Сцяпан трымаў кабана за ногі, падварушваў, каб Лёніку лаўчэй было смаліць, следам за лямпаю абшкрабаў гар і так захапіўся, што не бачыў нічога, акрамя кабана, суседавых рук з лямпамі ды нажа ў сваёй руцэ. Абодва стараліся, як сабе. Абсмалілі і абшкрэблі з аднаго боку, пасля, перавярнуўшы кабана, з другога, паклалі на спіну і абсмалілі живот, ногі...

Нарэшце Лёнік адставіў лямпы, абшкроб і абмыў вушы, лыч, хвост, капыты. Кабанчык быў гатовы. Ён ляжаў чысты, румяны, быццам пірог, які толькі што дасталі з печы. Сусед млосна разагнуў спіну, у добрым настроі ўсміхнуўся цётцы, рады і сваёй удалай рабоце, і ўдаламу кабану, і памочнікам.

Шырокі стары ўслон, які Сцяпан спусціў з гарышча, аблілі вадою, абцерлі, паклалі на яго кабана, пад бакі, каб не скаціўся, падсунулі паленне. Сцяпан ухапіўся за пярэднія ногі, стаўшы ля галавы, а Лёнік, трымаючы заднюю левую, прыклаў нож да грудзіны...

Калі кабана разабралі, расклалі ў тазы, у ночвы, тады прыехала Ніна, малодшая Сцяпанавы сясстра. Жыла яна блізка, у суседнім раёне, у вялікім рабочым пасёлку, там была замужам, рабіла фельчаркай, але ў вёску, хоць і блізка, наведвалася радзей, як старэйшыя сёстры з Мінска. Яе прыезду маці не чакала і таму, відаць, абрадавалася болей, як сыну: кінула і кабана, і катой — бегма насустрач.

Сцяпан у гэты час паліў салому, на якой смалілі. Падкінуўшы мокрую ў агонь, паглядзеў на сястрыцу ў белым плашчыку, чырвоным берэціку, лакавых чаравічках, таксама падышоў:

— Во... хоць кабанчык прывёў да маці.

Хацеў сказаць жартам, ды атрымалася злосна. Думаў, што і сястра жартам адкажа, а яна ўскіпела:

— Можа, ты яго гадаваў?

Схапіліся, як чужыя, не паспеўшы павітацца. Але маці не дала волі іхняй спрэчцы:

— Збегай, сыноч, у магазін. Бутэльку я вам з Лёнікам прыпасла, ды як на ўсіх — мала будзе.

— Не трэба, — запыніла, супакойваючыся, Ніна. — Я таксама прывезла...

У матчынай хаце, як у кожнай вёсцы, гэтак адвеку вадзілася: дзень, калі білі кабана, быў святам, за стол збіралі гасцей. Праўда, цяпер госці не тыя, што некалі пры бацьку, — тады іх прыходзіла болей. І пілі болей, і елі болей. Цяпер каго маці пакліча? Жанчыны па хатах не хадзілі, а мужчын не было каму клікаць. Хіба Сцяпану? Але яго сябры разбрыліся па гарадах, як ён сам, нікога такога, яму роўнага, акрамя Лёніка, не засталася. І ўсё ж, як раней, у сенцах і хаце моцна пахла смажанай свежыною, гарачай бульбаю, на стала свежына стаяла і ў чыгунку, залітая гарачым тлушчам, і на скаварадзе — еш, хоць расперажыся.

Ледзь селі за стол — вароты рыпнулі. Маці першая пачула, усхапілася да акна, фіранку адкінула:

— Нашы прыехалі! Коля... А з ім гэта хто? Волька, мабыць? Можа, і Андрэйка?.. — выбегла за парог, а следам і Ніна.

Лёнік з-за стала нават не ўстаў, а Сцяпан да акна падышоў — паглядзець на гасцей.

Бялуткі «жыгуль» стаяў пасярэдзіне двара. Правыя дзверцы адчыніліся, і з машыны вылезла Вера, сярэдняя Сцяпанавы сястра. Маці і Ніна падбеглі, расцалаваліся і ўжо ўтрох стаялі, гаманілі, паглядаючы на машыну, чакалі, калі з яе пакажацца Коля, матчын старэйшы зяцёк. Той марудзіў, але нарэшце асмеліўся вытыркнуць прыгнутую лысую галаву — зяць ледзь пралазіў у малыя дзверцы, бо і таўсты, і высокі, не сказаць, каб здаровы, проста таўсты і высокі, тварам ружовы, нібы той кабанчык, якога пашкрэблі, памылі цёплай вадою. У шэрым світары, на які маці некалі прала ніткі, на шыі — доўгі, хамутом, шалік, у джынсах, вышараваных да белага бляску на каленнях. Вылез і стаіць, галавы не падымаючы. Насупраць — маці, Вера, Ніна, а ён уставіўся на кола, быццам, акрамя кола, нічога і нікога іншага

не існуе. Хай ужо Ніна, якую таксама, дарэчы, даўно не бачыў, дык жа маці... Не, падняў галаву, заўважыў:

— Здрасце!

Падышоў, руку падаў, чубам — трыма валасінамі — матлянуў ветліва, вочы адвёў на хату, на акно.

Сцяпан адышоў ад акна, сеў за стол.

— Як кажуць, з карабля на бал? — паспрабаваў жартаваць Коля, плюючы на далонь і далонню прылізваючы на галаве апошнія тры валасіны.

Падаў Сцяпану і Лёніку пухлую, нібы свежая аладка, руку, усміхнуўся абодвум, але Сцяпан не адказаў на ўсмішку.

— Што Андрэйку не ўзяў з сабою? — спытаў.

— У школе, хай вучыцца. А Волька прыхварэла, бок ломіць. Прастыла, відаць. Мы з Вераю ўдваіх. Думалі, што і ты, Сцяпан, з намі паедзеш...

Сцяпан не любіў ездзіць у швагравай машыне. У аўтобусе едзеш — ніхто цябе не ведае, нікому ты не патрэбны, хочаш — глядзі ў акно, хочаш — спі, хочаш — думай сваё, ніхто нічым не папракне. І людзей наслухаешся, дазнаешся, хто чым жыве. А ў швагравай машыне і размовы даўно знаёмыя, адно таўкуць ды таўкуць штодня, і ўсё ім, яму і сёстрам, Сцяпан не такі, за іх дурнейшы, усе яго, малодшага, вучаць, як сказаць, як сесці... А калі і маўчаць, дык не лягчэй таксама, нудна.

Селі за стол.

— Ну?.. — маці паглядзела на сына, вачыма падказваючы, што рабіць, але першым яе зразумеў зяць.

— Замочым кабанчыка? — падхапіў.

— За ваша здароўечка, — маці ўзяла чарку. — Гэта ж я цябе, Коля, з лета не бачыла. А Веру ад Вялікадня.

Лёнік паклаў на хлеб кавалак грудзінкі, крактануў, хітра ўсміхнуўся — да гаспадыні:

— Каб у вашым хляве, цётка Ганна, кабанчыкі не пераводзіліся. Як яны там будуць чухацца, дык будуць і госцейкі ў хаце. Паверце мне. Я па людзях валачуся са швайкаю, ведаю.

Яго ўсе зразумелі, маці і дзеці, але ўсе змоўчалі, ніхто не знайшоў што адказаць.

— Ну а кабанчык хоць ладнаваты? — пацікавіўся Коля, выпіўшы і набіўшы поўны рот.

— А хто яго?.. — няпэўна адказала маці. — Па кармёжцы і сала. Летам што я ім даю? Па траве ходзяць. Абы раслі здаровыя. З халадамі пачала парыць бульбу, буракі, жменю мукі сыпнеш, падмяшаеш. Дай больш хлеба, дык сала возьмеш. Казала прывязіце, дзеткі, мех якой мукі, будзе вам сала. Дык жа ніхто не чуе. Але і так дзякуй богу. Пакуль хопіць, а пасля другога апрыходуем. Ужо яго я вам пастараюся адкарміць.

Яны ўсе такія, маці: што б ні казалі, на языку, як і ў галаве, вечна дзеткі. Часам смешна з іх клопатаў. А часам горка. Вось Лёнік і ўчапіўся, нават скварку адклаў:

— Навошта вам, цётка, столькі ўсяго? Два кабаны, авечкі, карова, качкі, куры.

— І цялушку гадую, — пахвалілася тая. — Карова, Лёнік, старая, хачу маладую выгадаваць.

— Вам адной ядро малака трэба?

— Ну што ты кажаш? Я ўсё жыццё кароўку мела, а цяпер звесціся? Ты што?.. Летам, можа, дзеці прыедуць, унучак. Сваё малачко — не купленае. Ды і смятанка, тваражок.

— Гэта ясна, не купленае. Але сена?

— З сенам... бяда, — цяжка ўздыхнула.

— І авечкі навошта вам? — не сунімаўся сусед. — Цяпер авечак няма каму пасвіць, няма дзе пасвіць. У людзей сем'і, а і то пазводзіліся.

Суседчына жыццё Лёнік ведаў, казаў — як у сук ляпіў, і яна апраўдвалася, адкрываючы ўсе свае козыры:

— Бачыш?.. Будуць аўчыны. Цяпер жа мода на кажухі. Веры хачела справіць дублёначку. І Коля просіць.

Ад яе шчырасці зяць папярхнуўся, закашляўся, павільгатнелыя вочы заблішчалі, замітусіліся, стралялі то на Сцяпана, то на дзяўчат, то на Лёніка: што яны цяпер думаюць, калі дазналіся, дзеля чаго матка трымае авечак? Дзяўчаты ціха жавалі, нібы тыя авечкі, нічога, здаецца, не думалі, уедлівы сусед таксама быццам не пачуў, закусваў моўчкі, а Сцёпка адразу кінуў жаваць, губу ніжнюю падабраў, як малы, наліўшыся крыўдаю, калюча зіркаў спадылба то на маці, то на дзевак, то на яго, швагра. І Коля не сцерпеў:

— А не трэба мне ніякія кажухі. Не хачу. Рэжце ўсіх сваіх авечак. Па мне, дык рэжце.

— Адну зарэжу, — разважала маці, — а дзве пакіну. Будуць ягняткі. Лета пагадую, да той зімы, вось і яшчэ аўчынкі, нідзе не валяюцца.

Яна рашучая, але і Сцяпан гэтакі, у маці:

— Трэба ўсіх рэзаць.

— Не, сыноч.

— Сам парэжу. І карову старую завяду на ферму...

Вось гэтак, бывала, і пры бацьку ішла за сталом размова, звычайная для вёскі: пра карову, кабаню, сена, авечак. І тады не аднолькава ў хаце думалі. Бацька, бывала, у адно, што бык, увапрэцца, не саступіць, а маці — у другое. І паспрачаюцца. Але ніколі, здаецца, ад тых спрэчак не нарасталі на душы ў Сцяпана столькі гаркаты, прыкрасці. Лёнік — чалавек чужы, сусед, а і яму відаць: навошта старой гэтак упрагацца, знясільвацца, калі ўжо сіл няма, сям'я па гарадах рассялася, не сабраць? Бяда ацірацца ў жыцці гультаём, сабе і людзям бяда, але і гэтак надрывацца, жывучы адной, — нічога разумнага. Ды і сёстры злавалі Сцяпана. Швагер злаваў. Усе пілі, елі, а маці што парайлі? Збываць скаціну ці трымаць? Нічога не казалі. І не скажуць. Сказаць, каб трымала, языкі не павернуцца, бо не сляпыя, бачаць, які гэта цяжар, асабліва старой хворай жанчыне: што тады пра яе іх сусед падумае, вёска? І сказаць, каб не трымала, не хочуць: чым кепска ўзяць з вёскі дармавы кавалак?

Маці, можа, больш, як Сцяпану, прыкра ад усёй гэтай размовы. Таму і павярнула ў іншы бок:

— Што вы ўсё пра мяне ды пра мяне? Пра кабаню, авечак. А пра сябе? Жыву і не ведаю, што там з дзецьмі. Ты, сыноч, дзе хоць робіш?

Сцяпан і рады пахваліцца:

— Метро будую. Пад зямлю дарогу людзям пракладаю.

Лёнік і Коля ў адзін момант, не згаворваючыся, пырснулі ад рогату.

— Самі... туды людзі дарогу самі знойдуць.

Маці іх рогат не спадабаўся, адварнулася ад іх і сур'ёзна глядзела сыну ў твар...

Матчыны рукі ляжалі на краі стала, трымалі відэлец з кавалкам пячонкі, і Сцяпан, прыгледзеўшыся, раптам жахнуўся: якія ж яны старыя! Здрабнелі, счарнелі, абсыпаліся шэрым прысакам, быццам толькі што вымяталі з печы вуголле і попел, а запясці танклявыя, усо-

хлыя. Такімі, здаецца, не былі раней. Не, ніколі. Ажно вачам зрабілася горача. Адвёў убок, каб матчыных рук не бачыць, і толькі цяпер заўважыў, што за акном сцямнела, змрок загусцеў у хаце.

Падхапіўся, уключыў святло. Гэтым святлом і Лёніка ўсё роўна як падштурхнуў — і той усхапіўся:

— Ну... дзякуй, цётка Ганна. За вячэру, за бяседу.

Сцяпан выйшаў з хаты разам з Лёнікам. На дварэ імжыла, церусіў нейкі вільготны пылок. Пастаялі, пакурылі, пагаманілі на развітанне, а за веснікі Сцяпан не пайшоў — аблёгся на плот і глядзеў на вуліцу, услед суседу. Яго танклявая ў касцюмчыку постаць знікла ў цемені, а свежына ў руцэ, загорнутая ў белую паперу, была відаць, пакуль сусед не схаваўся за веснікамі.

Сцяпану не хацелася ісці ў хату, класціся спаць. Пастаяўшы, падаўся ў сад.

За садам, за выганам па гравійцы зрэдку прабягалі машыны — каторыя з Мінска, каторыя ў Мінск. Ціха беглі, нячутна: адлегласць і волкая цемень паглыналі гукі. Было відаць святло фар, цьмянае.

Сцяпану падалося, што з глухмені-цемені, ад гравійкі, на яго глядзяць сумныя матчыны вочы.

А ноччу бачыў бацьку. Сон — не сон: па праўдзе, як было тры гады назад. Раённая бальніца, ён на ложку. «Заўтра, — кажа, — у маці дзень нараджэння. Не забудзь, купі што, ад мяне і ад сябе. Рада будзе». Усё — як было. Сцяпан купіў цёплую хустку — і цяпер носіць. Яшчэ бацька тады спытаў: «Інстытут кінуў, а далей? Што будзеш рабіць?» Ён якраз забраў дакументы з першага курса політэхнічнага. Адказаў, што знойдзе работу па душы — на зямлі, у вёсцы. Армію адслужыць — вернецца. Бацька не ўшчуваў, яму быццам і спадабалася, што сын думае вярнуцца дамоў. Калі б жыў, дык, можа, гэтак і было б. Але не дачакаўся канца сынавай службы. Будаваў калгасны свінарнік — з вільчыка¹ з сякераю скінуўся, нагу моцна выцяў. Спачатку пухліна-пухліна, пройдзе, а пасля і нагу аднялі, ды ўсё роўна не памагло — позна. Сцяпан і захрас у Мінску, пагоны не зняўшы, да вёскі не даехаўшы. На дзень усяго спыніўся ў сястры, у Волькі, — Коля і падбіў, завёў на завод. Што, кажа, рабіць у вёсцы?

¹ Вільчык — верхні стык схілаў даху; канёк.

Доўга ляжаў, глядзеў у столь, думаў: вось ужо два гады па начах бачыць бацьку, намагаецца сказаць яму штосьці вельмі патрэбнае, душу адкрыць, і не паспявае — кожны раз прачынаецца. Сёння тое самае. А што хацеў сказаць? Не ведаў.

А можа, душа хоча апраўдацца перад бацькам?..

Недзе — пачуў — гаманілі. За сцяною.

Апрануўся, выйшаў на кухню. Стаяў і слухаў:

— Табе, табе, табе... Мне...

Маці казалі і замоўкла. І зноў:

— Табе, табе...

Сцяпан выйшаў з кухні ў пярэдні пакой. Дзверы ў залу былі прачыненыя — праз іх убачыў маці. Яна сядзела наўколенцах перад цыратаю¹, перад усім сваім мясным багаццем, накінуўшы на галаву шарсцяную, тую самую, Сцяпанаву, хустку, расклала кавалкі па кучках і сказала:

— Табе, табе, табе... А гэта Сцяпану.

Над адной кучкаю збоку ад маці, на краёчку канапы, сядзела Ніна, з другога, на крэсле, — Вера, а насупраць стаяў, спінаю прываліўшыся да сцяны, Коля, і перад кожным ляжала куча сала і мяса. Толькі над адной не было пільнага вока — над Сцяпанавай.

Смешна было глядзець, як маці бярэ з агульнай кучы кавалак, вярочае яго з боку на бок, перакладае з рукі ў руку, гадаючы, каму пакласці, а сёстры і Коля ўважліва сочаць за матчынымі рукамі, маўчаць, ані слова — не да размоў. Вось яна ўзяла ў дзве рукі любовы кавалак, доўгі і вузкі, паляндвіцу, патрымала, паклала ля каленяў, шырокім кухонным нажом пачала дзяліць на часткі. Пазначыла рыскамі, потым змясціла рыскі ўправа, потым — улева, парэзала нарэшце, але ўсё роўна не так, як хацела. Сядзела і гадала, што рабіць.

— Большы хай будзе табе, Коля, у цябе сям'я большая. А гэты, меншы, Веры. Ты, Вера, адна. А гэты — Ніне. Два раты, трэцяга яшчэ няма, як у Колі.

Самае каштоўнае, што ёсць у кабана, але і самае цяжкое для дзяльбы — гэта кумпякі. Два кумпякі, а кучак — чатыры. Пасячэш — папсуеш. Маці ўзяла ў рукі адзін, паважыла і, не ўтрымаўшы, апусціла сабе на калені.

¹ *Цырата* — тканіна, апрацаваная асобым рэчывам, якое не прапускае вільгаці, робіць тканіну непрамакальнай (рус. *клеёнка*).

— Во... падняць не магу.

А думала, вядома, не пра рукі, не пра сябе. Думала, што рабіць з кумпяком, каму аддаць?

— Бяры яго ты, Коля. Ну, бяры, а то я не падыму.

Зяць зрабіў крок да маці, узяў у яе з каленяў кумпак і сам, зда-равіла, закрактаў, прыкідваючыся:

— Ого, цяжар!

— А другі табе, Ніна. І ў цябе... якая ні сям'я, а сям'я. Веры і Сцяпану лапаткі дам. І грудзінку...

Цяпер ужо Сцяпану было балюча глядзець, як маці раскідвае свайго кабана. Гадавала-гадавала, а што з'есць? Тут яшчэ заўважыў белы, заматаны ў анучку палец, падобны на белую каціную лапку. Парэзала ці што? Учора не было гэтай анучкі. Сёння паспела? І плямка чырвоная — кроў. Відаць, моцна парэзала. Запаякло на душы, як убачыў кроў на белай анучцы. Вось тут і ўзарваўся:

— Што гэта ў нас робіцца? Усё расклала, усё па кучках, а сабе?.. Што сабе пакідаеш? Капыты? Хвост? Ці табе не трэба? Ужо, можа, есці не будзеш?..

Такога маці не чакала ад Сцяпана — на момант збянтэжылася, моўчкі глядзела яму ў вочы. Але знайшла што адказаць:

— Па суседзях не пабягу. Другі ў хляве.

— Цяпер гэтак кажаш, — не сунімаўся Сцяпан, — а пасля і таго раскідаеш.

Коля захадзіў па хаце, захваляваўся.

Адно дзяўчаты сядзелі ціхія, ані слоўца, ні за маці, ні за брата, быццам спрэчка іх не датычыла.

А маці ўсхапілася на ногі, балюча, ледзь не плачучы, залыпала вачыма, замахала перад сынам рукамі, той белай, з чырвонай плямкай, анучкаю на пальцы:

— Што ты, Сцёпа, бунтуеш? З бацькам заўсёды быў ціхі, слухмяны, а як са мною... Што з табой робіцца?

Яе крыку Сцяпан не вытрымаў, выбег з хаты.

Куды ішоў — не думаў. Куды ногі неслі. А яны ў маладога хуткія, вынеслі аж на выган, ды і там не спыніліся — дарогу далей знайшлі. З аднаго боку не скончыўся пабурэлы, пасохлы выган, з другога — пайшло ржышча, яшчэ мацней пабурэлае, па ім высыпаў, як ад страху перад блізкай зімою, халодны восеньскі пот, курэла нізкая смуга.

Учора дзень быў ясны, сухі, а сёння ўжо засмужаны, волкі. Неба шэрае, цяжка абвісла.

На ўзгорку Сцяпан спыніўся. Збоч дарогі шумелі старыя бярозы, бязлітасна, як чужыя, сцябалі адна адну на ветры танклявым і доўгім веццем. Узгорак пад імі ўсыпаўся крыжамі, драўлянымі ды жалезнымі, курганкамі ў драўляных і жалезных агародках, а больш — без агародак, зялёнымі і сівымі замшэлымі камянямі, помнічкамі з надпісамі, дзе падноўленымі, дзе сцёртымі ветрам, змытымі дажджамі. Усё змывалася, асыпалася. Камяні ўрасталі ў зямлю, курганкі асядалі, губляліся. Буялі хмызнякі, бэльнэг, шыпшына — не прабіцца. Сцяпан скалоў рукі, разграбаючы зарасці, пакуль выйшаў да бацькавай магілы. Ні крыжа, ні помнічка, ні агародкі, ніякага каменя. Паспрабуй дазнайся, хто ляжыць. Але не зблытаў ні з чым іншым курганком, бо неаднойчы бываў тут з маці — і як бульбу ў полі, за магільнікам, капалі, і як сенаваць ездзілі міма, і як дровы вазіў з-за рэчкі. Вось сёстры ці знойдуць гэтую наспачку без маці? Ад таго дня, як хавалі, ці былі тут хоць раз?

Над галавою шумелі бярозы, а насупраць ляжала бясконцае, пад самае неба, поле, прыбранае і ўзаранае, па-восеньску пустое, маўклівае, знясіленае за вясну, лета і восень, халодна-санлівае перад надыходам зімы, сумнае, як гэты магільнік. Сцяпан быў не чужы свайму полю, ведаў, колькі жыцця і светлых надзей давала яно селяніну. На ім заўсёды буяла жыта. Бацька араў яго ўсё жыццё і вечно хваліў. Але цяпер поле пустое, сумнае — пуста і сумна было на душы.

Дзень такі: зямля халодная, неба шэрае, нізкае, а яшчэ — вецер, гоніць і гоніць шэрыя хмары.

Калі Сцяпан вярнуўся, дома, на двары, Коля корпаўся пад капотам, зачышчаў наждачкай свечкі, а жанчыны пакавалі машыну: бегалі то ў хату, то з хаты, насілі і ставілі ў багажнік сумкі, каструлі, вёдры.

— Дзе гэта ты ходзіш? — спытала пакрыўджана маці. — Табе пасобіць?

— Ужо няма чаго пасабляць.

— А грушу? — знайшла работу Ніна. — Грушу хто будзе абіраць? Я ж на яе не ўзлезу! І маці не ўзлезе.

А маці і радае, што дачка ўспомніла:

— Праўда, сыноч. Абярыце вы з Колем грушу. Можа, маразы ўдараць, снегу накідае. А я сама не абяру.

— Абярэм, — буркнуў Сцяпан і сеў пад плотам на бярвяно.

Вера прабягала міма са слоікамі — чаплянула:

— Што, братуха? Стаміўся?

Ён моўчкі глядзеў, як жанчыны таўклі ў багажнік вядро з мочанымі яблыкамі, а яно не ставілася, месца не хапала, нават слоікі не было як утачыць, а яшчэ на зямлі стаяла вядзёрная каструля з капустаю, ручніком абвязаная. Павымалі сумкі, пачалі ставіць нанавя. Куткі нарэшце ўсяму пазнаходзілі, а зачыніць багажнік не маглі. Падшоў Коля — паглядзеў, накінуўся на жанчын:

— Што вы топчаце? Думаеце, калі машына жалезная, дык і тапчы колькі сілы?

А тут яшчэ маці прывалакла з хаты мяшэчак:

— Семачкі, гарбузікі. Андрэйка дужа любіць, лузаць будзе. Куды паставіць, Коля?

— У салон укіньце, на сядзенне.

— Ну а грушы? Пайшлі, хоць вядро абяром.

— Куды ўжо? — узмаліўся зяць.

Але яму, пэўна, вельмі хацелася прывезці ў Мінск груш, вялізных жоўтых вінёвак, і ён пайшоў следам за маці, якая падхапіла кош, пашыбавала ў сад. Вось толькі як іх дастаць? Падскочыў, за галіну схапіўся, трасянуў.

— Паб'юць грушы, — шкадуючы, уздыхнула Вера. І зноў на бра-та накінулася: — Ідзі пасоб, не сядзі. Драбіну пастаў.

Сцяпан пайшоў, але не ў сад — у хлеў, успомніўшы ўчарашнюю размову пра карову, цялушку, авечак.

З хлява бачыў, як Коля і маці панеслі да машыны паўнютокі кошык біцікаў¹. Яшчэ раз пагладзіўшы Пярэстую, зачыніў вароты.

Грушы высыпалі проста ў багажнік, заканапаціўшы ўсе дзіркі і шчыліны паміж сумкамі, вёдрамі. Багажнік не зачынілі — не змаглі, — і, каб не ляскатаў дарогаю, Коля звязаў яго дротам.

Ад'язджалі ўсе разам. Ужо сядзелі ў машыне, як раптам маці штосьці ўспомніла, пабегла ў хату. Вярнулася з гарбузам — здаровым, жоўтым, ледзь несла, абяруч прыціснуўшы да жывата. Сцяпан адчыніў дзверцы, узяў, пабурчаўшы, а куды дзяваць? Паклаў сабе на калені: паганяй, швагер!..

Ехалі па вёсцы — Сцяпан усё азіраўся назад: маці доўга стаяла каля адчыненых варот, сашчапіўшы на прыполе рукі, глядзела ўслед

¹ Тут: кошык ападкаў, пабітых (пашкоджаных ад падзення) груш.

У. Зінкевіч. Старое дрэва

машыне. Ці таму, што вуліца выдалася пустая і маці на ёй стаяла адна, ці што вароты былі адчыненыя і, як адчыненыя, нікому зараз не патрэбныя, ці што дзень выдаўся шэры, пахмурны, постаць матчына здавалася сумная, як позняя-позняя восень. А тут яшчэ — гарбуз. Ён ляжаў на калянях цяжкі, нібыта матчын папрок, яе сумная радасць, схаваная ад дзяцей бяда.

Машына паўзла на ўзгорак, за шыбаю замільгацелі белыя бярозавыя ствалы.

— Можа, спынімся? Да бацькі зойдзем? — спытаў Сцяпан.

Коля змоўчаў, а Вера, якая сядзела з ім побач, цяжка ўздыхнула, як згадаўшы бацьку, лагодна адказала Сцяпану:

— Іншым разам, Сцёпа. Трэба даехаць засветла.

Сцяпан зноў азірнуўся, але ўжо не на вёску — на магільнік. Зноў ужо нейкай балючай памяццю вачэй убачыў маці, яе самотную маўклівую постаць, рукі на прыполе, белы, абматаны анучкаю палец, і... вось калі: да горла падкацілася хваля, тая самая, што душыла ўчора за сталом, калі глядзеў на шэрыя матчыны рукі, пасля ўранні, калі бачыў маці наўколенцах перад цыратаю з кучкамі мяса і сала, на дзяльбе кабанчыка, пасля, апошні раз, на магільніку. Заплюшчыў вочы — маці ўсё стаяла пасярод вёскі, сіратліва глядзела на дарогу...

— Стой!..

Машына спынілася.

— Ну што?.. Што ты, Сцяпан, хочаш? — закрычала Вера.

Ён адчыніў дзверцы. Не было куды дзець гарбуз — вылез з ім разам.

І Коля вылез з машыны, падышоў да Сцяпана:

— Ну?..

— Едзьце, — сказаў Сцяпан. — Мне трэба ў вёску.

— Ты што?.. Што ты там забыў?..

Звесіўшы голаў, Сцяпан глядзеў на гарбуз, які трымаў у руках, і не ведаў, што з ім рабіць, але здагадаўся — сунуў яго Колю ў рукі, сам павярнуўся і пайшоў назад, у вёску. Чуў, як з машыны выскачыла Вера, крычала наўздагон:

— Сцяпан, куды ты? — прасіла-маліла: — Дамоў паехалі, Сцёпа! Ці чуеш, Сцёпка?!

Вароты былі ўсё яшчэ адчыненыя. Ён зайшоў праз іх на двор. Усюды ціха, нідзе нікага жыцця.

«Дзе ж ты, мама?» — падумаў.

Яна, відаць, была ў хаце, але ён у хату не пайшоў. Пастаяў пасярод двара, агледзеўся, як даўно тут не быў, і падаўся да хлява.

З будкі выскачыў Арсік. З той самай радасцю, з якой сустракаў учора, ад аўтобуса.

Сцяпан адчыніў хлёў.

Сечкі пад сячкарняю не было ані каліва, маці ўсё падгрэбла, што ён учора нарэзаў. Сцяпан наклаў саломы на латачыну, пад нож — пусціў кола. Яно закруцілася лёгка, быццам не жалезнае, не чыгуннае.

Спыніўся, каб скінуць куртку. Павесіў яе на цвік у сцяне — і зноў сечка сыпанула пад ногі.

— Сцяпан?.. — вось яно матчына здзіўленне.

Выпусціў кола, разагнуў спіну — яна стаяла, разгублена глядзела яму ў твар вузенькімі галубінымі вочкамі.

— Хай едуць, — адказаў ён. — Я дарогу знайду.

Але маці ў яго ні пра што не пыталася, і гэта да яго дайшло. Яму вечна здавалася, што маці яго не разумее, а яна разумела, як сябе, бо ён быў яе часцінкаю — цела і душою. Таму, напэўна, загаварыла, нібы спавядаючыся:

— Каму ж я, сыноч, раблю? Вам і раблю. Мне той кавалак не палезе ў горла, калі вам не аддам.

Яму захацелася суцешыць маці, сказаць тое самае, чаго не паспеў сказаць бацьку, чаго бацька ўжо ніколі не пачуе ад яго, але дыханне перахапіла:

— Мам-м...

Адварнуўся, абяруч схапіўся за кола сячкарні і з усёй сілы, прагна, злосна пачаў круціць, не думаючы, ці ёсць у латачыне салома. Кола

бегла лёгка, але раптам пайшло цяжэй, сечка пасыпалася гусцей, і праз мрою, цёплую і плыткую, нібы летняя рачная вада, Сцяпан убачыў спачатку штосьці белае, жывое і белае, нібы каціная лапка, а пасля, у той самай мроі, разгледзеў матчыны рукі. За колам, у латачыне, яны трымалі салому, совалі пад нож.

Бегла вакол свае восі кола, чэхкаў нож, сечка сыпалася пад ногі, а Сцяпан круціў і круціў, не адводзячы вачэй ад белай анучкі на матчыным пальцы.

1. Які эпизод апавядання найбольш уразіў вас? Чым?
2. Якія важныя жыццёвыя, маральныя праблемы ставіць аўтар твора?
3. Адшукайце ў тэксце апавядання характарыстыкі герояў і пракаменціруйце іх.
4. Каму з герояў аўтар спачувае і, наадварот, да каго ставіцца з асуджэннем?
5. Знайдзіце ў творы мастацкія дэталі, пры дапамозе якіх даецца партрэтная характарыстыка маці (асабліваасці знешнасці, фізічнага стану, характару, элементы вопраткі). Пра што яны сведчаць, што дапамагаюць нам зразумець?
6. Чаму, вяртаючыся з вёскі дадому, сёстры не захацелі спыніцца каля могілак? Чаму Сцяпан не паехаў разам з імі і выйшаў з машыны?
7. Навошта Сцяпан вярнуўся і ўзяўся за работу? Ці змяніў гэты ўчынак вашы адносіны да героя? Паразважайце, як будзе складацца яго далейшае жыццё. Ці захоча Сцяпан вярнуцца з горада ў вёску? Аргументуйце сваю думку.
8. Чаму апавяданне заканчваецца сцэнай зладжанай працы маці і сына? Якія думкі (сэнс) уклаў пісьменнік у гэту сцэну?
9. Паразважайце, ці толькі пра звычайны, побытавы эпизод прыезду дзяцей-гараджан да маці «па сала» хацеў расказаць пісьменнік. Падумайце, на што ён хоча звярнуць нашу ўвагу.
10. Размясціце эпизоды апавядання ў адпаведнасці з ходам развіцця сюжэта (трэнажор «Сюжэт апавядання Віктара Карамазова «Дзяльба кабанчыка»»).
11. Падрыхтуйце вуснае паведамленне на адну з прапанаваных тэм: «Няма смачнейшай вадзіцы, як з роднай крыніцы», «Дзякуй, маці, што мне падарыла / Ты любоў да зямлі сваёй роднай» (Е. Лось), «Радзіма і маці — адно цэлае». Абгрунтуйце свой выбар.

12. Разгледзьце рэпрадукцыю карціны Уладзіміра Зінкевіча «Старое дрэва» на с. 26. Ці магчыма, на ваш погляд, суаднесці гэту карціну з творам Віктара Карамазава «Дзяльба кабанчыка»? У чым вы бачыце іх падабенства, блізкасць?

ТЭМА, ІДЭЯ І ПРАБЛЕМАТЫКА МАСТАЦКАГА ТВОРА

Тэма — тое, пра што ідзе размова ў творы, што ў ім паказваецца; нейкі эпізод з жыцця героя ці герояў, выпадак, падзея, жыццёвая з’ява, якая зацікавіла пісьменніка і стала асновай зместу твора.

Ідэя — асноўная думка, што вынікае з усяго паказанага, выснова, якую робіць чытач, пазнаёміўшыся з творам.

Праблема — асноўнае жыццёвае пытанне, якое пісьменнік ставіць у творы і на якое звяртае ўвагу чытача.

Узаемасувязь гэтых трох паняццяў асабліва выразна вылучаецца ў апавяданні «Дзяльба кабанчыка». Тэма твора — прыезд дзяцей у госці да маці, якая жыве ў вёсцы адна, з нагоды свежавання кабанчыка. Пісьменніка хвалюе, як складаюцца адносіны паміж дзецьмі і бацькамі ў сучасным жыцці. Гэта — праблема апавядання. Распрацоўваючы праблему, аўтар сутыкае погляды розных людзей на жыццё.

З асэнсавання ўсяго паказанага ў творы (паводзін і выказванняў маці, дачок, Сцяпана, апісання хаты, двара, эпізода з дзяльбой кабанчыка, карціны ад’езду гасцей і г. д.) вынікае ідэя: дзеці страчваюць адказнасць за бацькоў, пакінутых адзінока, самотна дажываць свой век у цяжкай працы.

Праблема ўзаемаадносін бацькоў і дзяцей хвалюе і прازیкаў, і паэтаў. Успомніце верш Р. Барадуліна «Трэба дома бываць часцей».

Адзін твор апавядальны, прازیчны, другі — вершаваны, лірычны. Але абодва па-свойму ўзнімаюць адну праблему, ставяць адно пытанне і даюць, па сутнасці, аднолькавы адказ на яго, выказваюць адну ідэю.